

Akademik Petar STRČIĆ

LIBURNIJSKA ISTRA U HRVATSKOME NACIONALNOM POKRETU U XIX. I XX. STOLJEĆU S POSEBNIM OSVRTOM NA VOLOSKO

UDK: 930.85(497.5 Istra)"18/19"

UDC: 94(497.5 Istra)"18/19"

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Ključne riječi: Volosko, liburnijska Istra, hrvatski nacionalni pokret

U XIX. stoljeću, u tome "vijeku nacija", pa u sljedećem stoljetnome razdoblju, u "vijeku ratova", općepoznati, najbitniji općesvjetski problemi nisu mimoišli liburnijsku Istru u Zapadnoj Hrvatskoj, pa tako ni Volosko u njoj. Napoleonova francuska okupacija, ponovna habsburška vladavina, pa savojsko-talijansko i hitlerovsko-njemačko, odnosno fašističko i nacističko posjedovanje i djelovanje kvislinga bitnije su obilježili i ovaj dio hrvatskoga obalnog prostora na Jadranskome moru. U međuvremenu je apsolutno većinski hrvatski svijet ipak uspio razviti svoj pokret otpora vladajućemu talijanskome iredentizmu i fašizmu, tako da se u Drugom svjetskom ratu, u oružanome otporu – uz pomoć i drugih - uspio izboriti za konačno sjedinjenje s maticom domovinom Hrvatskom. U XIX. st. došlo je i do sloma privrede zasnovane na vjetru i jedru, ali i do nagloga zanimanja europskoga kapitala za razvoj turističke privrede u obliku hotelijerskih i drugih giganata upravo na ovom dijelu obale Riječkoga zaljeva, koja u tome privrednom vidu postaje najznačajnija u Austro-Ugarskoj. Hrvatski nacionalni pokret rano je počeo koristiti prednosti toga privrednog razvoja, tako da mu na duži rok nije mogao znatnije naštetiti ni fašistički državni sustav Kraljevine Italije. U svemu tome znatnu, povremeno čak i presudnu, ulogu imalo je Volosko, napose kao upravno, političko, crkveno, prosvjetno i kulturno središte liburnijske Istre. U ovome se članku daje prilog za sintezu problematike o kojoj je riječ, s opsežnijim popisom literature (knjige i zbornici).

I.

1.

Svojedobno sam, gotovo pred tri desetljeća napisao i objavio kako je opatijsko, a to znači i cijelo liburnijsko područje Istre u svijesti čovjeka vezano "isključivo uz pojam rivijere, točnije rečeno - uz ljetni ugođaj, uz zabavu, odmor, i slično. U novije se doba sve češće ističe, a danas je općenito prihvaćeno stajalište prema kome su i to pojmovi vezani uz rad jednako vrijedan bilo kojem u ostalim privrednim oblastima. Dakako, kad tako mislimo o gospodarstvu, onda je shvatljivije da se spominjanje i nekog političkog života na opatijskoj rivijeri svrstavalo u neozbiljne sfere. Međutim, povijesna zbilja, s hladnim činjenicama, lako demantira takva površna gledanja i mišljenja, što sam već dokazao 1981., god. i u raspravi o NOR-u i socijalističkoj revoluciji u današnjem opatijskom području. Slična je situacija i s političkim životom u nešto daljoj povijesti, koji je i tada, u drugoj polovici XIX. i u početku XX. stoljeća, najuže povezan s gospodarskim, prosvjetnim i kulturnim zbivanjima, štoviše – tako su isprepleteni da se ne mogu odvajati ni odvojeno proučavati, pa o tome govori i niz objavljenih zasebnih i sintetskih radova više autora. I sadržaj ove edicije, u kojoj je objavljen ovaj moj rad, govori o tome.

2.

Potkraj XVII. st. siloviti je revolucionarni građanski Pariz razbio i višestoljetnu evropsko-mediteransku silu Mletačku Republiku, a prisvojio je i druge dijelove istočne obale Jadrana. No, s propašću potonjega francuskoga Carstva, Beč je vratio svoj dio središnje i istočne Istre, pa tako i vološćansko područje, a prisvojio je i nekadašnja mletačka područja Hrvatske, i u Istri i dalje, na istočnoj obali Jadrana. Njihov sjeverozapadni jadranski dio ušao je u upravnu jedinicu Austrijsko primorje, sa sjedištem u Trstu, koja je bila u sastavu austrijskog dijela Monarhije. (Međa između austrijskog i ugarskog dijela iste države tekla je istočnim rubom Kastavščine do Kantride na moru). Što se tiče upravnih zajednica – do 1827. god. u Liburniji su općine Lovran i Volosko, a od te godine djeluje kotar Volosko.

Liburnijska Istra i Kvarnerski otoci, u okviru toga Primorja, od 20-ih godina zajednički su dio tada osnovanoga Okružja sa sjedištem u Pazinu, koje je 60-ih godina transformirano u pokrajinu Istru, sa svojim Saborom i Vladom; sjedište joj je bilo u Poreču (i slovenska Istra te dio južne Slovenije bili su uključeni u Okružje, odnosno Pokrajinu). Niže upravne jedinice bile su kapetanati, u Liburniji Podgrad, ali zbog sjedišta u Voloskome počeo se zvati Volosko-Podgrad, pa Vološćanski, a poslije, s naglim izrastanjem Opatije – Vološćansko-opatijski; sastojao se od više općina, točnije rečeno – od poreznih ili područnih općinskih upravnih zajednica, koje su povremeno mijenjale svoje međe. Tako je do potkraj XIX. st. kotarsko tijelo u Voloskome nadležno, npr., za četiri općine, za Volosko, Kastav, Veprinac i Lovran, dakle gotovo za cijelu

liburnijsku Istru. U ingerenciji kapetana bila je i žandarmerija. Činovnici, a to znači i suci, uglavnom nisu bili pripadnici apsolutno većinskoga, hrvatskog puka, već Nijemci, Talijani i talijanaši; tako su i višestoljetni hrvatski toponimi promijenjeni - talijanizirani, npr., Veprinac u Apriano, Rukavac u Piana itd. U skladu s naraslim hrvatskim političkom pokretom tek je od 1894. god. državna vlast odredila da barem na sudovima budu istaknuti dvojezični natpisi.

Za izbore u Istarski sabor formirani su i razredi gradova i trgovišta, u koji su ubrajani i Kastav, Mošćenice, Lovran i Volosko. No, izborni je sustav u svemu pogodio vladajućoj talijanaško-talijanskoj skupini, pa je bilo moguće izabrati veoma malo Hrvata. Narastanjem hrvatskoga narodnog pokreta, od god. 1873. Sabor neposredno više ne šalje (uglavnom talijanske i talijanaške) zastupnike u bečko Carevinsko vijeće (parlament austrijskoga dijela Monarhije), već od četiri njih, dvojicu daju i "vanjske (seoske) općine". Tako je u kotarevima srednje i istočne Istre (Pazin, Volosko, Mali Lošinj i Krk) bilo moguće izabrati dr. Dinka Vitezića iz Vrbnika, pravnik u službi dalmatinske pokrajine u Zadru, brata krčkoga biskupa (Kvarnerskih otoka, o. Raba i dijela o. Paga); preostala trojica bili su talijanaši i Talijani. Od 90-ih godina uspjeli su Beč odlaziti i dr. Matko Laginja, pravnik, i Vjekoslav Spinčić, svećenik i nastavnik, kasnije i Matko Mandić, svećenik i novinar, sva trojica upravo iz liburnijske Istre, iz Kastavščine. Ovi su gotovo odmah u Beču osnovali hrvatsko-slovenski klub (koji je postojao i u Istarskome saboru).

3.

Pučanstvo je, kao i stoljećima prije, gotovo u cjelini hrvatsko. Tako, primjerice, 1890. god. vološčanski kotar ima 27.119 stanovnika, a od toga se talijanskim jezikom služi samo njih 706. No, broj stanovnika stalno raste, ali ne i Hrvata; tako, god. 1857. kotar je imao 23.074, a 1910. čak 37.836 stanovnika; no, znatan njihov broj činili su novopridošli radnici, pripadnici drugih mnogobrojnih naroda Austro-Ugarske. Tako su porezne općine Volosko i Opatija 1910. god. imale 2.155 Hrvata, 724 Slovenaca, 235 Talijana te, čak, 5438 pripadnika pripadnika drugih austrougarskih narodnosti. U tom smislu napose je prednjačila nova, naglo izrasla Opatija, čijih se 50% stanovnika pred I. svjetski rat smatralo Nijemcima ili su zaista bili Nijemci. A upravo oni, s vrlo tankim slojem dijelom talijansko-talijanaških činovnika, trgovaca i drugih privrednika, učitelja i dr. vladajući su sloj, napose u Voloskome kao sjedištu kapetanata. Susjedna kastavska općina bila je izuzetak - ima 21 poreznu općinu i 1910. god. 13.323 stanovnika, ali samo 12 registriranih Talijana; jedna je od najbogatijih u cijeloj istarskoj-otočnoj pokrajini, pa joj i to omogućuje samostalan položaj i postojanje stalnoga, stabilnoga hrvatskoga nacionalnog uporišta.

Vladajući položaj talijanaša u ostalome dijelu Liburnije također je imao temelj u gospodarskoj moći - u kotaru je samo deset veleposjeda, ali i oni su svojina stranaca, onih u Beču. Privreda je bila uglavnom zasnovana na poljoprivredi, na hrvatskome, malome posjedu koji je obuhvaćao oko 80% gospodarstava, a većina je imala samo

dva hektara produktivne zemlje, najčešće samo oranicu i livadu. Dio privrede oslanjao se i na jedrenjake, ali očita korist od pare naglo je upropastila nukleus brodovlasnika u samome Voloskome, jer nisu imali toliko kapitala da se brzo preorijentiraju na parni stroj. Upravo slom brodovlasnika u Voloskome (i na o. Lošinju) označava i kraj početaka stvaranja klasične hrvatske buržoazije, odnosno kapitalista u cijeloj pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima. Jer, u prazan je prostor naglo i lako uskočio najprije francuski kapital, kad je uočio naglo narasle potrebe za turističkim privređivanjem, i to utoliko više što se u to skladno inkorporirao zdravstveni turizam. Sve se to, pak, ogleda u nevjerojatno naglome uskrsavanju Opatije kao najvećega i glavnog turističkoga te lječilišnoga obalnog središta – od 1889. godine i u službenoj formi – goleme Habsburške Monarhije. Koliki je bio materijalni interes za strani kapital, sada uglavnom u okviru Južnih željeznica, govori i pokretanje konjskog, potonjega električnog tramvajskoga prometa od željezničke stanice u Matuljima. Međutim, do 1910. god. poraslo je produktivno stanovništvo ipak za samo 4%, i to rekoh, uglavnom zbog došljaka.

Domaći ljudi su se i na škrtoj zemlji uspijevali prehraniti, a od kraja stoljeća i povećanom, mješovitom proizvodnjom u rasponu od ogrjeva do povrća, zbog naglo naraslih potreba Opatije i (tadašnje) susjedne Rijeke, zbog velike potražnje za zidarskim, stolarskim, brodograđevnim i drugim, uglavnom fizičkim radnicima. Kako u samoj Liburniji nema industrije, a stižu strani kvalificiraniji ljudi, domaći muškarci desetljećima su primorani tražiti kruh drugdje, uglavnom po okolnim prostorima, pa je, npr., 1888. god. čak i kastavska općina bila bez 10% stanovnika, a to znači muškara u proizvodnim godinama života. To, naravno, utječe i na opadanje nataliteta.

4.

Koliko god se na prvi pogled može činiti čudnim, hrvatski nacionalni karakter Liburnije, pa tako i Voloskoga, sačuvao je upravo taj 40% neproduktivni svijet. A to znači hrvatski puk, nerijetko doslovce i gladan, pa je za njega tražio pomoć čak i javno kastavski načelnik općine Franjo Marotti 1871. god. na istarsko-kvarnerskome I. hrvatskome "taboru" u kastavskim Rubešima, a kao zastupnik poslije i u Istarskom saboru u Poreču. Tako je zbog visoke političke svijesti puka upravo liburnijski dio Istre u XIX. st. počeo privlačiti pažnju čak i ostale Evrope, jer se organizirano i javno (zajedno s Krčanima) prvi u okrugu, pa pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima suprotstavljao najprije talijansko-talijanaškim, pa organiziranim talijansko-talijanaškim iredentističkim pritiscima u samoj Istri, a onda i posezanjima s Apeninskoga poluotoka (u drugoj polovici XIX. st. na njemu je formirana Kraljevina Italija). Kapitalni prilog tome hrvatskom nacionalnom otporu napose su dali tzv. mali seoski svećenici i pokoji općinski duhovnik jer su uporno, i protiv volje i zahtjeva svojih istarskih talijanskih ordinarija, nje govali milenijsku staroslavensku, tj. starohrvatsku Službu Božju, pa su se i sami, čim im se pružila mogućnost, uključivali u hrvatski narodni preporod, u njegove odjeke iz ugarskoga dijela Monarhije, iz tamošnje Banske Hrvatske, koja je

sve više smatrana maticom domovinom. Na to ih je napose podsticao dr. Juraj Dobrila, jedan od rijetkih ovdašnjih hrvatski biskupa (od 50-ih godina dalje), koji je – nakon prelaska iz Porečko-puljske u Tršćansko-koparsku biskupiju, postao ordinarij i za Liburniju, odnosno i za njezino vološćansko područje. Kapitalni prilog trasiranju hrvatskoga nacionalnog otpora u cijeloj pokrajini Istri s otocima dala je upravo liburnijska Istra, i to u prvome mogućemu, pravome, kapitalnome povijesnom trenutku.

Naime, u godini definitivnoga, čak i formalnopravnog sloma feudalnih odnosa u Monarhiji, a u kojoj je građanska revolucija zaprijetila i opstanku Habsburgovaca i njihove Monarhije, na izborima za prvu ustavotvornu skupštinu te 1848. godine, u Beč su otišla četiri istarsko-otočna zastupnika, tri talijanaško-talijanska, te Josip Vlah iz Kastavščine. Talijanaško-talijanski zastupnici u kolovozu su od državnih tijela zatražili da se umjesto službenog njemačkog jezika u Okrug uvede jezik stanovnika, tj. talijanski. Zanimljivo je da su izuzeli samo kotar Podgrad, slovenski kopneni kraj te obalnu liburnijsku Istru; dakle, samo taj prostor smatrali su hrvatskim, pa bi se automatski potvrdilo da je preostali, veći dio pokrajine Istre s Kvarnerskim otocima – talijanski. Kastavci su u pisanom obliku protestirali, pa je možda i to bitnije utjecalo na odbijanje zahtjeva u nadležnome ministarstvu, s obrazloženjem, da je među 240.000 Istrana i otočana većina – kako piše u aktu – “slavenskog i vlaškog roda”, a da je samo 60.000 stanovnika koji govore talijanskim jezikom.

Vlah je, međutim, krenuo i dalje: potaknuo je svoje izbornike na iznenađujući potez, na javno izjašnjavanje za prelazak svojega zavičaja iz austrijskog u ugarski dio Dualne monarhije. A to bi značilo sjedinjenje s maticom zemljom Hrvatskom. Kastavci i Lovranci su se odmah odazvali pozivu J. Vlaha. Štoviše, Lovranci preciziraju da su oni Slaveni i Hrvati, te da istupaju i u ime Vološčaka, Veprinčana, Mošćeničana i Brsečana, dakle cijele preostale liburnijske Istre. Ali, iz samoga Voloskoga, sjedišta njemačke uprave i suda, što se moglo i očekivati, došlo je do negativne reakcije tamošnje skupine koja sebe ne može zvati Nijemcima ili Talijanima, jer je sasvim očito da to nisu, pa sebe naziva austro-ilirima; a zapravo su bili talijanaši. Pokušaj nije uspio.

Ova kapitalna povijesna događanja 1848. god. imala su velik odjek i u susjednoj Banskoj Hrvatskoj, u ugarskome dijelu Monarhije, koja se sve više smatrala i držana je izvan nje kao matica zemlja svih onih koji su počeli shvaćati i prihvaćati da su Hrvati. Isto tako je odjeka bilo i u glavnoj trgovačkoj luci Monarhije, u Trstu, među tamošnjim slovenskim, hrvatskim i srpskim trgovcima, utjecajnim i u širim razmjerima Monarhije, ali, dakako, odjeka je bilo i u talijanaško-talijanskoj vladajućoj pokrajinskoj skupini, pa i u Trstu. Tako su se njezini voditelji čak i javno zapitali: zar će se dogoditi i to da čak i u zapadnoj Istri, po njima, u samo talijanskoj zemlji, prevlada pravo “slavenskih gostiju na selu”? Ponavljam: talijanaško-talijanska vladajuća skupina smatra da su Hrvati u Istri samo seljaci, a ti su amorfnu masu Slavena koji su tek ovdje – gosti. Dakle, privremeno borave ovdje; a u vatikanskom arhivu čuva se vrelo iz 599. god. u kojemu stoji da su se u Istri pojavili Slaveni. To je prvi spomen Slavena uopće

na potonjemu hrvatskome prostoru, a ti su se Slaveni potom u Istri profilirali u Hrvate (na sjeveru u Slovence). Dakle, nakon tisuću i više godina Hrvati su u Istri još uvijek samo – gosti.

Kako vidimo, znatni su bili odjeci već razvijenoga hrvatskoga narodnog preporoda iz uže Hrvatske i u liburnijskoj Istri. No, tako otvoreno i javno narodnosno svjesno očitovanje zaista se nije moglo očekivati, pa čak ni u revolucionarnoj 1848. godini. A dogodilo se! Od tada zaista više ništa nije bilo kao prije, pa se to počelo očitovati i u parlamentarnim, pokrajinskim i drugim izborima. Tako je upravo liburnijska Istra, uz Kvarnerske otoke, bilo glavno uporište od 1873. do 1891. god. spomenutoga dr. D. Vitezića, jedinoga hrvatskog zastupnika u parlamentu austrijske polovice Dualne monarhije, a od tada dalje dvojice, i to upravo iz ovoga kraja, Laginje i Spinčića, a kasnije još i Mandića; a oni su bili upravo iz Liburnije. Postupno je rastao i broj hrvatskih zastupnika u Istarskome saboru.

5.

Zbog apsolutne materijalne, a time i političke prevlasti tankoga njemačko-nem-škutarskoga i talijansko-talijanaškog sloja, hrvatski narodni preporod iz Banske Hrvatske, a time i politički pokret nije se snažno, valovito mogao preliti preko potoka Rječine, preko tadašnje Rijeke nadomak Liburnije. Odjeka ima, a od revolucionarne 1848. dalje i praktičnoga rada. Na tome napose radi skupina na čelu s dr. Jurjem Dobrilom iz središnje Istre, koji postaje, rekosmo, i porečko-puljski, pa tršćansko-koparski biskup, dakle, nadležan i za Liburniju.

Biskup je privrženik opće ilirske preporodne, pa hrvatske, južnoslavenske nacionalne ideologije biskupa dr. Josipa Jurja Strossmayera i kanonika/povjesničara dr. Franje Račkoga iz uže Hrvatske, koji smatraju da su Beč i Budimpešta prejaki da bi sebi Hrvati sami izborili bolju sadašnjost i budućnost, a već se javljaju zainteresirani i Berlin i Rim. Tako je Rim 1866. god. čak i ratom pokušao prisvojiti istočnu obalu Jadrana, a Budimpešta je 1868. god. neposredno sebi uspjela podčiniti Liburniji susjedni tadašnji grad Rijeku i ubrzano ga pretvoriti samo u najveći mađarski lučko-trgovački i pomorsko-industrijski centar, povezavši ga i željeznicom u dva pravca, prema Beču i Trstu, i to preko liburnijske Istre, te prema Budimpešti. Stoga se u ovoj opasnosti svi Južni Slaveni trebaju udružiti. Vodeći je prvak ove nacionalne ideologije u liburnijskoj Istri svećenik, novinar i književnik Mate Baštian.

Druga je velikohrvatska nacionalno-politička opcija pravnik dr. Anta Starčevića, također iz uže Hrvatske, koji je neko vrijeme i službovao u tadašnjoj Rijeci. Njegini su privrženici iz Liburnije pripadnici drugoga naraštaja prvaka, na čelu s Laginjom te Spinčićem i Matkom Mandićem. No, u stalnoj i plodnoj suradnji sa Slovencima, pa i u samome kapetanatu Volosko. Stoga su rano shvatili da Starčević griješi, npr., tvrdeći i to da su Slovenci "alpski Hrvati". I tako, ne napuštajući ni južnoslavensku ni velikohrvatsku opciju, u dobroj suradnji s isto tako ugroženim Slovencima, hrvatski

nacionalni pokret počinje postizati sve uspješnije i plodnije rezultate u korist i dalje apsolutne hrvatske većine pučanstva i u liburnijskoj Istri, ali i dalje ugrožene i proskribirane nacionalno i na druge načine.

Takav razvoj zapravo je imao uporište u osnovici, u gradovima i selima, u općinama i kotaru.

6.

Kontrarevolucija i pobjeda germanofilske komponente u Monarhiji 1849. godine te znameniti germanski "Bachov apsolutizam" 50-ih godina samo su privremeno zakočili započeti povijesni razvoj hrvatskoga okupljanja i u liburnijskoj Istri. Kotarski kapetan u Voloskom i dalje je gotovo redovito Nijemac, poslije Talijan ili talijanaš. A moć je u rukama "austro-ilira" ili "slavo-ilira", zapravo talijanaša, kojima je više bilo stalo do materijalnih probitaka svoje grupice nego do teško iskorištavanih svojih hrvatskih, pa i ono nešto siromašnih talijanskih sugrađana. Nisu uspjeli skršiti veoma buntovnu kastavsku općinu, pa čak ni izravnom intervencijom 70-ih godina, ili na perfidniji način, kada je iz Dalmacije doveden plaćenik koji je na hrvatskom jeziku neko vrijeme uspijevaio zavesti dio stanovnika, pa izazivanjem i fizičkih obračuna.

Talijanaša se u upravi uspjelo riješiti 90-ih u Voloskome, ali borbu za opstanak vode i dalje. Uz ostale, u borbi se protiv njih napose angažirao Viktor Car Emin iz Kraja, sve poznatiji književnik. I Lovran postupno prelazi u ruke predstavnika hrvatske većine, pa i na neočekivane načine. Tamošnji su talijanaško-talijanski predstavnici željeli da se barem održe u gradu Lovranu, pa su odjednom potkraj stoljeća podržali staro hrvatsko neuspješno nastojanje da Mošćenice postane općina, kako bi barem Lovran zadržali. Bilo je i tragikomičnih duhovitosti – poraženi talijanaški načelnik Lovrana 1890. god. izjavio je da odstupa jer on pozna samo lovranski dijalekt, a ne i hrvatski jezik na kojim se sada pišu općinski zapisnici; smijeh je vijećnika popratio tu izjavu, jer je bilo opće poznato da taj talijanaš ne pozna talijanski jezik, pa nije mogao čitati talijanskim jezikom pisane zapisnike iz razdoblja dok je upravo on bio načelnik – a tu je izjavu dao na hrvatskome jeziku. Veprinačka je općina bila uporište narodnjaka, ali ovdje, uz pomoć imućnih Nijemaca talijanaši su ju 90-ih preuzeli i, s prekidom, držali do 1907. godine. U međuvremenu, nisu uspijevali udari u hrvatsko-slovenskim općinama Podgrad i Jelšane. Hrvatsko-slovenska sloga izdržala je sve njemačko-talijanske, odnosno talijanaško-nemškutarske udare, čak i one veoma snažne.

7.

U svemu tome u hrvatskome pokretu na svoj su način osobito sudjelovali i prosvjetni i kulturni radnici. Naime, golema većina puka nije bila obrazovana, niti je bila pismena, a ukoliko su i morali, pojedinci su samo formalno prijavljivali djecu u školu. Stoljetne glagoljaške škole austrijska je vlast uz pomoć talijanskih svećenika ukinula

već u prvoj polovici 19. stoljeća, a nije dopuštala otvaranje hrvatskih. Doduše, Lovran i Opatija su potkraj stoljeća imali hrvatsku školu, ali opatijska je 1903. god. imala čak 150 đaka, no, samo jednoga učitelja. Do 1901. god. u kotarskome centru Voloskome djelovala je također jedna osnovna škola, ali talijanska, no ukinuta je 1911. god. jer da je "nerentabilna". Naime, ono nešto imućnijih Hrvata slali su djecu u talijanske i njemačke škole, pa su iz njih djeca nerijetko izlazila denacionalizirana. Utoliko više što su talijanske škole, pa i privatne škole, od kraja XIX. st. dobro opremljene i zbog državnog novca koji je u iredentističkome cilju stizao iz Kr. Italije i preko zasebne organizacije Pro Patria, pa Lega Nazionale. Takve su talijanske škole otvarane i u sasvim hrvatskim naseljima. Austrijska nadležna tijela podržavala su te talijanske škole, pa je počelo dolaziti i do težih političkih konfrontacija i u pokrajinskim tijelima, čak i u bečkome parlamentu austrijskoga dijela Monarhije, gdje su istupali i protestirali hrvatski zastupnici; rekoh, sva trojica bili su iz liburnijske Istre, iz Kastavščine. I Nijemci otvaraju škole – privatnu pučku 1900., a privatnu gimnaziju 1910. godine.

Na sve je to hrvatski pokret odgovarao onako kako je u danoj situaciji mogao. Tako je 70-ih godina u Kastvu osnovao društvo za pomoć hrvatskim učenicima, a 90-ih godina u Puli Družbu Sv. Ćirila i Metoda; ova je uskoro sjedište preselila u Opatiju i osnivala hrvatske pučke škole u hrvatskim, a ne i u talijanskim naseljima Istre i otoka, što je činila Lega. Tek 90-ih godina franjevci na krčkome o. Košljunu uspjeli su osnovati s hrvatskim nastavnim jezikom prvu gimnaziju u istarsko-otočnoj pokrajini, ali privatnu. God 1899. u Pazinu konačno je počela radom i prva hrvatska državna srednja škola, gimnazija. A u počecima sljedećega stoljeća više se nije moglo spriječiti ni osnivanje hrvatske učiteljske škole u Kastvu, kao ni Komunalne male realne gimnazije u Opatiji.

Slična je situacija bila i u kulturi. Naime, opstala je samo uglavnom seoska hrvatska kultura u oblasti narodnoga života i običaja, dok tek u drugoj polovici XIX. st. moguće je ponešto življe javljanje i na kulturnome općemu i na zasebnom polju. A to ipak nije mogao spriječiti i dalje tanak, ali vladajući, iredentistički talijanaško-talijanski sloj. Doduše, gotovo sve te institucije, društva i pojedinci svoje su djelovanje, u prvome redu, primorani najprije koristiti u teškoj nacionalno-političkoj borbi za opstanak. U tom duhu svoj veliki književni talenat primorani su trošiti i Baštian (u Trstu), Laginja (čak napušta književni rad), Rikard Katalinić Jeretov i Emin (u Liburniji), te drugi; tome je podvrgnut i kastavski književni Nazorov opus. I Brsečanin Eugen Kumičić (u Zagrebu) kao književnik i političar postaje poznat i u sveopćim hrvatskim razmjerima, no, politički ne djeluje, a nema ni drugoga utjecaja u samoj Istri.

Uz Baštiana i Laginju, kao najistaknutiji političari i kulturni radnici ističu još i Mandić i Spinčić, a istaknuti prvaci su i svećenici Andrija Sterk (Šterk, Štrk) i mons. Vinko Zamlić, pravnici dr. Đuro Červar i dr. Andrija Stanger, a sve više i književnici Jeretov i Emin. Štoviše, Baštian i Mandić bili su, uz ostalo, i stvarni urednici tršćanske pa puljske "Naše Sloge" za sve vrijeme njezina tiskanja, od 1870. do 1915., dugo vremena jedinoga hrvatskoga lista u cijeloj istarsko-otočnoj pokrajini. A Sterk je, pak, postao čak krčki pa tršćansko-koparski biskup.

Na zaseban način treba upozoriti na Andriju Mohorovičića, koji je 1857. god. rođen u Voloskome, a 1936. preminuo u Zagrebu. Najugledniji je Liburnijac svih vremena. Znamenit je i u svjetskim razmjerima, danas osobito zbog nafte i plina, u okviru svoga otkrića "Moho sloja" Zemljine kore. Nije sudjelovao u hrvatskome nacionalnom pokretu, pa ni u zavičaju, iako ga je podržavao. Već i to, kao i njegovo isticanje svojega hrvatstva, veoma je mnogo značilo za afirmaciju cijeloga hrvatskoga pokreta, napose u Liburniji.

Neprijatelji svega hrvatskoga, dakako, stalno su pokušavali nešto učiniti, ali njihova nastojanja vide se i u neuspjehu talijanske čitaonice "Casino di lettura", pa potomje "Concordie", kao i njemačkoga "Lesevreona". Tako, nisu mogli spriječiti ni osnivanje kulturnih institucija kao posljedicu sve razvijenijega hrvatskog nacionalnog pokreta. Godine 1866. počela je radom u Kastvu prva hrvatska "Čitalnica" u pokrajini, ali još nije mogla imati hrvatski predznak u imenu; u tome teškome nevremenu ta i druge čitaonice morale su djelovati i kao političke institucije. Kasnije su se javile čitaonice i u Voloskome, Opatiji, Lovranu i Mošćenicama.

Sa sve širim političkim osvješćivanjem društveno-hijerarhijskoga dna, dakle, sa sve snažnijim hrvatskim nacionalnim pokretom, kasnije je formirano i niz drugih društava – u Opatiji "Đačko potporno", prosvjetno "Zajednica", pjevačko "Lovor", "Dramatično i glasbeno" u Voloskome, knjižnice u Lovranu, Mošćenicama, Voloskom i Opatiji, Pripomoćno i poučno u Rukavcu, gospodarsko u Kastvu i Opatiji-Voloskome, štedionice/posujilnice, itd. Uz teškoće, ta su društva postajala snažni centri okupljanja, politizacije i organiziranog otpora denacionalizaciji.

S obzirom na to da liburnijska Istra, a napose Opatija, treba sve veći broj nekvalificiranih i kvalificiranih radnika, javljaju se i njihova udruženja.

Vlasnici i poslodavci, dakako, u rukama imaju apsolutnu, presudnu moć, pa je teško djelovati na poboljšanje teških uvjeta, a da se i ne govori o ponižavajućim uvjetima rada mnogih koji nigdje nisu bili ni registrirani. U daleko lošijoj situaciji od muškaraca nalazile su se brojne radnice, jer su svi hoteli, pansioni i gostione zapravo bile i svojevrstne javne kuće, pa i pravno ozakonjene; znatno je razvijena i muška prostitucija. Raste i kriminal, pa i do te mjere, da je, npr., 1910. opljačkana čak i crkva sv. Jakova. Ipak, u početku XX. st. djeluje, npr., Zadruga prvih opatijskih trhonoša, a tu su i prve socijaldemokratske organizacije. Tako, oko 1910. god. djeluju organizacije krojača, ugostitelja, ličilaca i soboslikara, zidara, drvodjelaca, poštara i telegrafista, tu je čak i sekcija Međunarodnoga saveza hotelskih namještenika, koja je imala sjedište u Ženevi. Dakako, bilo je i štrajkova i drugih oblika otpora ne samo uobičajenome izrabljivanju, već i neuobičajenih do tada odnosa prema "dnu dna". No, i u proleterskoj sredini s uspjehom poslodavci potiču nacionalnu podvojenost, a, osim osnovnoga, hrvatskog dijela radništva, ovdje ima i brojnih, gotovo odjednom pridošlih Čeha, Nijemaca, Mađara, Poljaka, Rusina, Slovenaca, Srba i pripadnika drugih narodnosti mnogoljudne Monarhije; ima, dakako, i nešto naših Talijana, ali i došljaka. Vlasnici i poslodavci čak i sami organiziraju udruženja svojih radnika, pa i po nacionalnostima i, dakako, to koriste i potiču razdore u svoju materijalnu korist.

8.

Talijanaško-talijanski predstavnici sve slabije skupine i dalje su svijetom širili glas kako je Opatija i ostali dio rivijere talijanski kraj. No, središnja vlast u Beču ocijenila je da više nema smisla preskakivati očite činjenice, postojeća veoma povoljna situacija ometa brže oplođivanje kapitala, utoliko više što je Opatija postala svojevrsni privlačan evropski fenomen. Tako je 1907. god. kod izbora uvedeno opće i tajno glasovanje muškaraca za parlament, koji su – i pored brojnih makinacija – pokazali stvarno nacionalno stanje. Pa su u Beč otišli Laginja, Mandić i Spinčić, a i u drugim izbornim kotarevima južne i zapadne Istre rezultat je bio takav da je do tada svemoćna talijanaško-talijanska stranka morala surađivati s hrvatskom.

U samoj Liburniji brojni gosti su se i sami stalno morali susretati s većinskim "dnom" radnika, a taj je bio hrvatski. Štoviše, i veoma ugledni strani gosti, među kojima i vladari, odjednom bi se iznenadili kad bi se po dužnosti susretali, npr., s općinskom načelnikom dr. Andrijom Stangerom i župnikom mons. Vinkom Zamličem, a ovi ih pozdravljali na hrvatskome jeziku, umjesto na očekivanome njemačkom ili talijanskom.

U tom duhu kretao se život do početaka prve svjetske oružane kataklizme.

II.

1.

Prvi svjetski rat otimao je i Liburniji brojne ljudske žrtve; došlo je gotovo do sloma turističke privrede, a donio je i glad. Beč je ukinuo pokrajinske autonomije, a prišao je i uhićivanju pojedinih hrvatskih prvaka jer izražavaju jugoslavenske težnje. Tako se, npr., i Laginja morao skloniti u manje opasni ugarski dio Monarhije, a neki drugi u inozemstvo, gdje su formirali Jugoslavenski odbor, koji je radio na rušenju omražene Austro-Ugarske.

Rim je 1915. god. napustio svoje višedesetljetne saveznike Beč i Berlin, no, to nije iznenadilo ni Liburniju; znalo se za beznačajnu vojnu silu Italije, pa u početku nije bilo uzbune ni kad je otkriven tajni Londonski ugovor iz te godine, kojim London, Petrograd i Pariz za ulazak u rat na njihovoj strani, uz ostalo, Rimu obećavaju i Istru, dakle i Liburniju. Jer, daleko veća je tada briga glad, napose 1917. i 1918. godine, zbog uzastopne suše, dok se hrana nije mogla uvesti. Kakva je bila situacija, govori i slučaj kada je pokrajinski namjesnik aprovizacijsku hranu za Istru počeo trošiti u Trstu. Naime, u protestnoj delegaciji hrvatskih prvaka dr. Đuro Červar iz Liburnije već je u samome predvorju namjesničke palače izazvao nečuveni incident. Vikao je da je barun, tj. voditelj Austrijskoga primorja, ništarija, kopile, luđak, majmun, pa mu je osobno, nekoliko trenutaka kasnije rekao da pred sobom vidi "čopor gladnih vukova" čije će zube osjetiti bude li još jednom otimao "naše živežne namirnice".

Očito je i iz ovoga primjera Liburnjaninova gruboga protesta, čak i samome poglavaru cijeloga primorja, da višestoljetna Habsburška Monarhija vidljivo ide prema kraju.

2.

U međuvremenu tekli su pregovori općehrvatskih, pa tako i istarskih predstavnika s Kraljevinom Srbijom o mogućnostima stvaranja zajedničke države. No, Beograd nije pokazivao neko veće zanimanje za krajnja zapadna hrvatska i slovenska granična područja, dakle ni za Istru. A kako je slom već bio tu, počeli su se samostalnim proglašavati dijelovi Monarhije, pa je tako, potkraj listopada 1918. god. u Zagrebu, i sa sjedištem u njemu, proglašena i Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja obuhvaća jugoslavenska područja Monarhije u raspadanju. No, već je i Kraljevina Srbija, koja se nalazi na pobjedničkoj strani, u ofenzivi, pa je zaposjela i prisvojila Kraljevину Crnu Goru i dio Države SHS. U svojevrsnoj vladi te Države, Narodnome vijeću, za Istru i neke druge obalne krajeve zadužen je bio Laginja. I u Liburnijskoj Istri fomirana su narodna vijeća te Države. No, u kaotičnoj situaciji konačnoga rastakanja Monarhije 1918. godine, i naglo ohrabreni Rim se pokreće, pa se u studenome talijanska vojska iskrcala i u Opatiji.

U početku su vođeni pregovori s ovdašnjim Narodnim vijećem zagrebačke Države SHS, a onda je sve, naglo pretvoreno u klasičnu okupaciju, pa i drugdje na istočnoj obali Jadrana. Uspaničeni vrh Države SHS – i zbog unutrašnjih nereda – naglo pristaje na veoma brzu, bezuvjetnu integraciju s Kr. Srbijom u zajedničko Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (sa sjedištem u Beogradu i srbijanskom dinastijom Karađorđević na čelu). No, saveznički pobjednici ipak nisu tako lako htjeli prepustiti cijeli istočni Jadran Rimu; stoga, ovaj koristi svojevrsne predahe – najprije je omogućio divnome poeti i propalome, osiromašenome playboyu G. D'Annunziju da stvori Kvarnersku Regenciju sa sjedištem u tadašnjoj Rijeci te da u njoj isproba prve fašističke metode na svijetu. No, došlo je i do prvoga antifašističkog uspjeha na svijetu, jer su te protofašiste kao okupatore s otoka Krka otjerali tamošnji Boduli. Kratko je trajala i Riječka država tamošnjih autonomaša, s dozvolom velikih sila. No, stvarno su velike sile odgovorile na sve oštrije tzv. jadransko pitanje, tako da se i očito nezainteresirana velikosrpska vladajuća skupina u Kraljevstvu SHS složila da međunarodnopravnim i državnopravnim ugovorima 1920. i Liburnijska Istra, te 1924. god. i tadašnja Rijeka pripadne Kraljevini Italiji. Državna je granica tekla kroz Kastavščinu, no, npr., sam Kastav ostao je u Kr. SHS, a u Italiji Laginjina Klana.

3.

Više se ne može govoriti o hrvatskome nacionalnom pokretu ni u Liburniji, iako je i dalje hrvatski puk u apsolutnoj većini. Naime, parlamentarna, pa fašistička Kr. Italija naglo je kretala u slamanje svakoga otpora, u stvaranje konclogorskoga i

internacijskog sustava, u kojemu su i brojni stanovnici Liburnije. Krenulo se državnim sredstvima i mjerama i u drastičnu denacionalizaciju, talijanizaciju svega, pa su hrvatske škole prestale raditi, a 1921. u Opatiji je proradila Scuola tecnica, koja je dvije godine potom pretvorena u gimnaziju. Djelovale su i jedna strukovna te dvije osnovne škole. Štoviše, iz Istre i drugih hrvatskih i slovenskih krajeva otjerano je ili natjerano stotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca na egzodus. Ti su esuli uglavnom prebjegli u Kr. SHS/Jugoslaviju. Ovdje su se teško i polako snalazili, stvarajući svoje organizacije, do 30-ih godina uglavnom na čelu s Laginjom i Spinčićem, a sve više se ističu i mladi književnik Drago Gervais i muzikolog Ivan Matetić Ronjgov. Štoviše, Laginja je postao i ban tadašnje Hrvatske i Slavonije, dakle prvi Istranin na tom tada samo formalnome potkraljevskom položaju. Ali, velikosrpska vladajuća opcija ne mari za Istru, pa jedan od viđenijih graditelja te Kr. SHS/Jugoslavije dr. Ante Mandić, iz znamenitoga roda ovdašnjih preporoditelja, s obitelji demonstrativno se seli u Italiju, u Volosko. A i dr. Stanger, dugogodišnji načelnik, nije htio otići iz zavičaja. Izdržao je brojna maltretiranja, pa je 1934. i umro u Voloskom. U međuvremenu je u Kr. SHS Laginja postupno marginaliziran.

Situacija se i u njegovome zavičaju stalno pogoršava, pa je, primjerice, duže vremena sjedište hrvatskoga nacionalnoga pokreta, palača "Zora" teško devastirana. Sve kulminira sa sudbinom Vladimira Gortana – njega, u bijegu, na matuljskome su graničnome prijelazu kraljevski jugoslavenski graničari i policija vratili u Italiju i tako ga poslali na strijeljanje u Pulu 1929. godine; postao je i ostao do danas kultni simbol otpora. A taj se otpor otvoreno iskazuje sudjelovanjem i pojedinaca iz Liburnije u antifrancištičkom i antifašističkom ratu u Španjolskoj – stanovnici Lipe su 1937. god. čak i javno dali podršku narodnoj fronti. A bilo je i prijelaza na stranu Etiopljana u Africi kada je Rim napao njihovu domovinu. Potkraj 30-ih godina naglo se pogoršava i položaj ovdašnjih Židova.

Vidjevši neminovnost ulaska i Italije u Drugi svjetski rat, pred njegovo prelijevanje protiv Kr. Jugoslavije, Rim je pravodobno u što udaljenije krajeve, u vojsku, ali pod specijalnom kontrolom s formalnim pravom odvuкао i iz liburnijske Istre gotovo sve muškarce zrele za vojsku. Naime, dobro je pretpostavio što se može dogoditi u ratnim uvjetima u samoj Istri ako u njoj ostanu muškarci u punoj životnoj snazi. Prema popisu 1940. god. Opatija je imala 4542 hrvatska i slovenska "allogena", a Talijana je bilo 3290.

III.

1.

Za liburnijsku Istru, dakle ni za Volosko Drugi svjetski rat nije započeo 1941. godine, njegovim prelijevanjem preko obližnje granice u Kastavščini na ostali dio Hrvatske. Započeo je znatno ranije, onako kako je Kr. Italija ulazila u rat u Španjolskoj, Etiopiji, Grčkoj, kako je okupirala i Albaniju, a u te zemlje morali su ići i mobilizirani

iz Liburnije. No, rekoh da su na svoj način i Liburnjani sudjelovali u tamošnjim otporima Italiji i drugima.

U Istri općenito, pa tako ni u Liburniji nije bilo uvjeta za oružani otpor, već i stoga jer, ponovno naglašavamo, gotovo i nije bilo muškaraca u zreloj dobi za rat. No, to nije značilo da preostali puk nije reagirao već na prve vijesti o Narodnooslobodilačkome ratu u ostaloj Hrvatskoj te u susjednoj Sloveniji, s veoma malim znanjem o tome da ustanak pa rat koordinira KP Hrvatske u okviru KP Jugoslavije. Tako se i ovdje javljaju prvi nukleusi narodnooslobodilačkoga pokreta, sljedeće 1942. i prvi nukleusi narodnooslobodilačkih odbora, kao prvi vjesnici nove državne vlasti, a pojavila se čak i omanja tzv. Prva istarska partizanska četa NOV i PO Hrvatske, no, s kojom je okupator brzo obračunao. Ovaj se pokušava održati i na druge načine, hapseći, otvarajući konclogor i u Lovranu, itd.

Treba naglasiti da je i u liburnijskoj Istri NOP bio gotovo isključivo hrvatski nacionalni pokret, sa slabim utjecajem pojedinih pripadnika u potpunosti razbijene KP Italije, te veoma rijetkim članova KPH, koji se povremeno i neorganizirano vraćaju iz ostale Hrvatske. Štoviše, pojedini članovi vrha s KPH smatrali su da se ne treba angažirati u Istri i oko Istre, dakle, ne treba u njoj poticati i organizirati ustanak jer, u skladu s propozicijama Kominterne u Moskvi, Istra je bila u ingerenciji KP Italije. No, KPI odavno je bila razbijena, u Liburniji joj nema gotovo ni traga. Dakle, kao ni u drugim dijelovima Istre, ni u Liburniji ne može se govoriti o komunističkom pokretu, jer u cijeloj je Istri tek u kolovozu 1943. god. organizirano djelovalo samo do deset članova KPH. Usprkos tome, broj NOO-a raste, kao i ženskih i omladinskih organizacija NOP-a.

Ovdje, opet, samo marginalno spominjem ustaše i njemačko proglašenje njihove NDH u dijelu Hrvatske, Bosne i Hercegovine, no, koja je uskoro podijeljena u njemačko-nacističku i talijansko-fašističku okupacijsku zonu. Poglavnika NDH-a doveo je talijanski okupator iz Italije preko kastavsko-vološćanskoga područja, te u svojoj djelatnosti i dalje ne spominje Istru, pa tako ni liburnijsku, jer je za NDH to nepobitno talijanski teritorij.

U međuvremenu je izbjeglička vlada Kr. Jugoslavije i dalje djelovala u okviru zapadne antifašističke koalicije. S njom je i u pismenoj vezi dr. Ante Mandić, no kada vidi da od nje nema nikakve koristi, surađuje s NOP-om.

Očito je bilo da Kr. Italija nije bila spremna za rat. Tako nije bio iznenađujući kraljev obračun s fašistima ljeti 1943., pa ubrzo ni sama kapitulacija države i njezin potpuni prelazak na stranu svjetske antifašističke koalicije.

Ti rujanski dani 1943. godine, međutim, naglo su oplodeni još jednim kapitalnim aktom, i to istarskim, napose hrvatskim, jer je Okružni NOO Istre odmah proglasio prekid državnopravnih veza s Italijom i sjedinjenje Istre s maticom domovinom Hrvatskom. Taj je akt, s onim Slovenskoga primorja, prvi takav u jednoj od naci-fašističkih država Osovine. Za njega nije znao ni vrh NOP-a Hrvatske, ali je ipak reagirao očekivano, tj. ZAVNOIH na čelu s Vladimirom Nazorom proglasio je

sjedinjenje s maticom domovinom i drugih do tada talijanskih prostora na istočnoj obali Jadrana. Sada se javlja veće zanimanje i za Istru, pa tako i za Liburniju. No, neočekivano za sve pojavio se novi, daleko silovitiji neprijatelj.

2.

Angloameričke jedinice iskrcale su se na Apeninski poluotok; očekujući ih i na istočnoj obali Jadrana, pa i u Istri, a na tragu pangermanske ideje iz XIX. st. o Velikoj njemačkome Reichu od Baltika do Mediterana, nacistički je Berlin naglo, već iste 1943. god. okupirao i Istru; stavio ju je u okvir svoje tada oformljene vojne upravne jedinice sa sjedištem u Trstu. Pri tome je okupator veoma surovo lomio svako iskazivanje bilo kakvoga otpora, pa tako strijelja i u Liburniji, a gotovo istrebljuje ovdašnje Židove. NOP se gotovo raspada, a te i sljedeće godine okupator i brojne Liburnjane šalje u konclogore smrti u Njemačku i Italiju. Sama Opatija postaje sjedište komande njemačke divizije i jadranske flote, a 1944. god. i dijela njihovih kvislinga, srpskih četnika.

Ovdje je potrebno upozoriti na jednu od najvećih tragedija koju je doživjela Liburnija. Naime, potkraj travnja 1944. god. neprijatelj je krenuo u veliku ofenzivu na jugoistočnu Ćićariju, na tamošnje vojne jedinice NOVH, koje su, međutim, pravodobno otišle i izbjegle veće zlo, pa se okupator okomio i na sela liburnijske Istre podno Ćićarije. Najteže je stradalo selo Lipa, koje je gotovo u cjelini razoreno, a ubijeno je oko 350 mještana. Napose je stravičan način izvršenja zločina pripadnika obitelji Celigoj – Ivana, njegovu snahu i petero djece (od jedne do 10 godina) okupator je doslovice masakrirao.

No, istodobno povećava se broj Liburnjana u jedinicama NOV Hrvatske, a među veoma viđenima nalazi se, primjerice, dr. Ante Mandić, član Predsjedništva AVNOJ-a i potpredsjednik ZAVNOH-a (u međuvremenu su i njegova žena, nevjesta i unuk u konclogoru u Njemačkoj). Njega je smatrao potrebnim konzultirati čak i osobni izaslanik jednoga od trojice vođa antifašističke svjetske koalicije W. Churchilla, njegov sin. Štoviše, u trenucima kad je definitivno bilo jasno da se Zapad ne može riješiti KPJ, ali ova još uvijek nije sigurna u svoje vodstvo u budućoj republici Jugoslaviji, kao privremeno rješenje bilo je formirano tročlano namjesništvo države u kojemu je bio i dr. Mandić.

Kao što je toliko čest slučaj u povijesti, i u takvim smrtonosnim vremenima ima bizarnih ideja, ovaj put ostataka talijanaša na obalama Riječkoga zaljeva, pa se tako javlja i Rubinić, inače iz Medveje, koji potkraj rata radi na osnivanju tzv. Liburnijske konfederacije, samostalne državnice. U nju bi, dakako, bila uklopljena i liburnijska Istra te Rijeka i dio Slovenije. (Smatram da je malo poznato kako je jedan od tih "Liburnista" bio i tajnik Rikarda Zannele, predsjednika autonomaške i međunarodno priznate Riječke države poslije I. sv. rata, Ivan Strčić. Bio je moj bliski rođak s o. Krka, ali je ipak preminuo kao Talijan Giovanni Stercich. S obzirom na to da od Austro-Ugarske preko Kr. Italije do FNR Jugoslavije nitko nije želio nekakvu riječku državicu, to je

moj Strčić bio od svih država i režima utamničen duže ili kraće vrijeme; poslije Drugoga svj. rata bio je nekoliko godina u tamnici u Lepoglavi. Uzeto mu je u zlo i to što je prihvatio i širio Rubinićev program o liburnijskoj konfederativnoj državici).

3.

Potkraj 1943., a osobito u 1944. god., teško da se može govoriti o hrvatskome nacionalnom pokretu u liburnijskoj Istri. Naime, sasvim prevladava socijalistička revolucija na čelu s KPH, odnosno KPJ, no to nije zlo, iako svaka revolucija, već sama po sebi, ne može biti nimalo miroljubiva. No, u okviru nje oživjeli su dugo vremena pritajeni staljinisti, pa su oni postali njezini nositelji. A ovi su smatrali da je pobjeda sigurna, pa više nisu potrebni tzv. suputnici, poznati pod tim imenom već i iz doba Staljinove vladavine u SSSR-u. Tako je i u liburnijskoj Istri započeo svojevrsni obračun s tim "suputnicima", tj. s imućnijim seljacima i građanima, sa svećenicima i Talijanima. Rezultat: obratan egzodus od onoga poslije Prvoga svjetskoga rata, jer u esule odlaze i brojni naši Talijani koji su korektno podržavali NOP ili sudjelovali u njemu, ali i i znatan broj Hrvata koji se deklariraju kao Talijani, samo da se riješe nasilja ili da prijeđu Atlantik k američkoj rodbini.

Hrvatski nacionalni naboj, međutim, sada se ipak počinje podsticati i isticati, gotovo odjednom od samih pobjednika. Naime, nije dat odgovor kome će pripasti i liburnijska Istra poslije definitivne vojne pobjede i u ovome kraju u travnju i svibnju 1945. god. nad nacističko-njemačkim okupatorom te nad brojnim kvislinzima koji su u bijegu stigli i u liburnijsku Istru, s talijanskim i domaćim fašistima, četnicima, ljotićevcima i drugima (znamenita "Riječka bitka"). Tako nije bilo definitivnog oslobođenja ni liburnijske Istre, iako su osloboditelji, pripadnici IX. divizije, stigli preko otoka Cresa, najprije u Brseč, noću od 24. na 25. travnja. No, ipak se morao pričekati međunarodnopravni pravorijek Pariške mirovne konferencije sve do 1947. godine, do kada je, dakako formalno, opet uspostavljena granica u Kastavščini i na Rječini. Neko je vrijeme sjedište jugoslavenske Vojne uprave nad Istrom bilo u Opatiji. U ovome razdoblju, rekoh, opet je forsirano hrvatstvo na ovome području, ali ne više u nekome nacionalnom pokretu; već zato jer je jugoslavenski vrh ocijenio da će isticanje i hrvatstva i ovoga kraja, napose iz redova svećenstva, biti jedan od odlučujućih faktora pri donošenju međunarodne odluke da se i liburnijska Istra ipak ostavi Jugoslaviji, a time – konačno – matici domovini Hrvatskoj. Tako je, primjerice, Gradski NOO Opatija 30. lipnja 1946. zamolio Župni ured da se 4. srpnja Sv. Misa održi za školsku djecu, pri kraju školske godine.

IV.

Liburnijska se Istra smiruje. Čiste se brojna minska polja. Uspostavlja se civilna uprava, skršen je 1948. god. staljinizam, kreće se u obnovu turističke privrede i novi

procvat napose Opatije. Ali, hrvatski nacionalni pokret otišao je u povijest. Doduše, ima nekih malih odjeka i u ovome području u doba tzv. hrvatskoga proljeća, na prijelazu iz 60-ih u 70-te godine XX. stoljeća, a onda naglije oživljava u razdoblju raspadanja SFRJ, velikosrpsko-neočetničke oružane agresije i na SR Hrvatsku, koja se, u međuvremenu, i međunarodnopravno osamostalila te Domovinskim ratom obranila u obliku Republike Hrvatske. Ali, to nije više tema ove kratke sinteze; to bi mogla biti tema neke druge studije.

Uži izbor korišćene literature

Knjige i zbornici

1. Elio Apih: *Dal regime alla resistenza. Venezia Giulia 1918-43.* - Udine, 1960.
2. Elio Apih: *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943.* - Bari, 1966.
3. *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima SFRJ. SR Hrvatska.* - Beograd, 1981.
4. Pier Arigo: *La sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943-1945* - Milano, 1982.
5. *Austria e province italiane 1815-1918. Potere centrale e amministrazione locali.* - Bologna, 1981.
6. Fran Barbalić: *Pučke škole u Istri* - Pula, 1918.
7. Fran Barbalić: *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Italiji, Trstu i Gorici.* - Zagreb, 1931.
8. Fran Barbalić, Ive Mihovilović: *Proscription du Slovenes et du Croate des écoles et des églises sous la domination italique (1919-1943).* - Sušak, 1945.
9. Fran Barbalić: *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. (Prema bilješkama iz "Naše Sloge").* - Zagreb, 1952.
10. Radojica F. Barbalić: *Brodarstvo Istre u doba propadanja jedrenjaka i stvaranja parobrodarstva.* - Pula, 1971.
11. Bernardo Benussi: *Manuale di geografia, storia e statistica della Regione Giulia (Litorale), ossia della città immediata di Trieste, della contea principesca di Gorizia e Gradisca e del Margraviato d'Istria.* - Parenzo, 1903, 2. izd.
12. Ivan Beuc: *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća.* - Zagreb, 1975.
13. Ivan Beuc i dr.: *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića. Inventar.* - Zagreb, 1993.
14. Ivan Blažević: *Povijest turizma Istre i Kvarnera.* - Opatija, 1987.
15. S. Bon Gherrardi, A. Petronio, I. Colotti: *La resistenza nel Friuli e nella Venezia Giulia. Guida bibliographica, sv. 1 i 2,* Udine, 1979.
16. Vjekoslav Bratulić: *Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom.* - Zagreb, 1955.
17. Aldo Bressan, Luciano Giuricin: *Fratteli nel sangue. Contributi per una storia della partecipazione degli Italiani alla Guerra Popolare di Liberazione della Jugoslavia.* - Rijeka, 1966.

18. Radule Butorović: *Sušak i Rijeka u NOB.* - Rijeka, 1975.
19. *Cadastre National del'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945.* - Sušak, 1945., Sušak, 1945. - Proš. izd.: *Prezimana i naselja u Istri*, knj. 1, 2, Pula, Rijeka, 1985., knj. 2, 1986.
20. Viktor Car Emin: *Matko Mandić. Osvrt na njegov život.* - Samobor, 1931.
21. Viktor Car Emin: *Moje uspomene na "Družbu Sv. Ćirila i Metoda za Istru"*. - Zagreb,
22. Marco de Casotti: *Le coste e le isole dell'Istria e della Dalmazia.* - Zara, 1840.
23. Domenico Costantino: *Abbazia e la Riviera nella Prima Ora. Memorie di uno Squadristo.* - Fiume, 1936.
24. Carl Czoernig ml.: *Die ethnologischen Verhältnisse des österreichischen Küstenlandes nach dem richtiggestellten Ergebnisse der Volkszählung von 31 December 1860.* - Triest, 1885.
25. Lav Čermelj: *Slovinci in Hrvatje pod Italijom med obema vojnama*, Ljubljana, 1938, 1945. - *Life-and-death Struggle of a National Minority. (The Yugoslavs in Italy)*, Ljubljana, 1936. - *La minorité Slave en Italie*, Ljubljana, 1938, 1946.
26. Lavo Čermelj: *Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadarska pokrajina. Imenoslovlje in politično-upravna razdelitev.* - Beograd, 1945.
27. Lavo Čermelj: *Documents Concerning the Denationalization of Yugoslavs in the Julian March.* - Beograd, 1946.
28. Ferdo Čulinović: *Riječka Država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapala i aneksije Italiji.* - Zagreb, 1953.
29. Darko Darovec: *Pregled zgodovine Istre*, Kopar, 1992., tal. 1993., *Pregled istarske povijesti*, Pula, 1996.
30. Vladimir Dedijer: *Pariska konferencija.* - Beograd, 1948.
31. Mate Demarin: *Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata.* - Sisak, 1972.
32. Mate Demarin: *Hrvatsko školstvo u Istri. Pregled razvoja 1818-1948.* - Zagreb, 1978.
33. Ljubo Drndić: *Oružje i sloboda Istre 1941-1943*, Zagreb, Pula, 1978. - *Le armi e la libertà dell'Istria 1941-1943*, Rijeka, 1981.
34. Darko Dukovski: *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice 1943.-1955.* - Pula, 2001.
35. *Fascismo. Guerra. Resistenza. Lotte politiche e sociali nel Friuli-Venezia Giulia 1918-1945.* - Trieste, 1969.
36. Galliano Fogar: *Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali.* - Udine, 1961.
37. Carlo De Franceschi: *Memorie autobiografiche.* - Trieste, 1924.
38. Antun Giron: *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu.* - Rijeka, 2004.
39. Antun Giron, Petar Strčić: *Poglavnikovom Vojnom uredu. Treći Reich, NDH, Sušak-Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943.* - Rijeka, 1993.
40. Antun Giron, Petar Strčić: *Zaobići Ingridstellung. Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata.* - Rijeka, 1995., 2000.
41. Ivan Grah: *Istarska crkva u ratnom vihoru 1943.-1945.* - Pazin, 1992.
42. Ludvig Salvator Habsburg: *Lose Blätter aus Abbazia*, Beč, 1886. - *Jednom duž hrvatske obale*, Hannover, Čakovec, 1998.
43. *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća.* - Pula, Pazin, 1993.

44. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik.* – Zagreb, 1969.
45. *Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove. Zbornik.* – Beograd, Zagreb, 1952., Kopar, slov. 1953.
46. *Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar. Savez komunista Jugoslavije 1919-1972.* – Rijeka, 1980.
47. *L'Istria fra le due guere. Contributi per una storia sociale.* – Trieste, Roma, 1985.
48. *Istrien. Historische, geographische und statistische Darstellung und istrischen Halbinseln nebst den quarnerischen Inseln.* – Triest, 1863.
49. Fikreta Jelić-Butić: *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.* – Zagreb, 1986.
50. Vojislav M. Jovanović: *Rapalski ugovor. Zbirka dokumenata.* – Zagreb, 1950.
51. *Julijska Krajina.* – Ljubljana, 1930.
52. *Juraj Dobrila 1812-1882. Istarski preporoditelj.* – Pazin, 1985.
53. *Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti.* – Samobor, 1931.
54. Danilo Klen: *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva svjetska rata.* – Zagreb, 1955.
55. *Knjiga o Istri.* – Zagreb, 1968.
56. Uroš Kostić: *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. Ofanziva jugoslovenske 4. armije.* – Beograd, 1978.
57. Matko Laginja: *Kastav grad i občina.* – Trst, 1889.; *Kastavski zbornik*, 1, 1978., str. 55-87; Klana, 2002.
58. Matko Laginja: *Znanstveno i književno djelo.* – Zagreb, 2003.
59. Hijacint Lászy: *Dalla storia di Abbazia.* – Rijeka, 1990.
60. *Liburnijske teme.* – Zbornik radova, u Opatiji povremeno izlazi od 1974.
61. *Matko Mandić.* – Matulje, 1999.
62. Oleg O. Mandić: *Kronika obitelji Mandić.* – Rijeka, Opatija, 2001.
63. *La Marche Julienne. Étude de géographie politique.* – Sušak, 1945.
64. Milan Marjanović: *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914-1917.* – Zagreb, 1960.
65. Lucifero Martini: *Parlano i protagonisti.* – Rovinj, 1976.
66. *Ivan Matetić Ronjgov. Zbornik*, sv. 1, Rijeka, 1983.
67. Enrico Melchiori: *La lotta per l'italianità delle terre irredente (1797-1915).* – Firenze, 1918.
68. *Memoriale sulle condizioni economiche di Abbazia e della liburnia e sulle misure da prendersi per portarvi efficace soccorso.* – Trieste, 1924.
69. Hrvoje Mezulić: *Fašizam krstitelj i palikuća.* – Zagreb, 1946., Pazin 1997.
70. Hrvoje Mezulić, Roman Jelić: *O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji 1918.-1943. Nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta.* – Zagreb, 2005.
71. Mario Mikolić: *Istra 1941.-1947. Godine velikih promjena.* – Zagreb, 2003.
72. Božo Milanović: *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. 1, (1797-1882), Pazin, 1967., knj. 2, (1883-1947), 1973.
73. Božo Milanović: *Istra u dvadesetom stoljeću. Zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu.* 1. knjiga. *Pod Austrijom i Italijom.* Pazin, 1992. – 2. knjiga, *Rat i oslobođenje*, 1996.

74. Božo Milanović: *Moje uspomene 1900-1976.* – Pazin, 1979.
75. Andrej Mitrović: *Jugoslavija na konferenciji mira u Parizu 1919-1920.* – Beograd, 1969.
76. Teodoro Morgani: *Ebrei di Fiume e Abazzia (1441-1945).* – Roma, 1979.
77. *Mošćenički zbornik*, I., 1., Mošćenice, 2004.
78. Darinko Munić: *Jedno stoljeće kulturno-prosvjetnog društva Istarska vila Kastav.* – Kastav, 2001.
79. Amir Muzur: *Kako se stvarala Opatija. Prilozi povijesti naseljavanja grada i zdravstvenog turizma.* – Opatija, 1998.
80. Amir Muzur: *Opatija-Abbazia. Šetnja prostorom i vremenom. <Una passeggiata nelolo spazio e nel tempo. Spaziergang durch Raun und Zeit. A Stroll Through Space and Time.* – Rijeka, Opatija, 2000.
81. Amir Muzur: *Itinerari za istraživače i radoznale. Opatija-Abbazia.* – Rijeka, Opatija, 2001.
82. Amir Muzur: *Zlatna knjiga gostiju Opatije. L'albo d'oro degli ospiti di Abbazia. Das Goldane Gästebuch von Opatija. The Golden guest book of Opatija.* – Opatija, 2004.
83. *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1975.* - Trieste, 1978.
84. *Opatija.* - Opatija, 1985, izd. na njemč. jez.
85. *Opatija. Sakralno-povijesni turistički vodič.* - Opatija, 1994.
86. Makso Pelosa: *Riječka metropolija. Prošlost i sadašnjost. Bibliografija. Karte.* – Rijeka, 1973.
87. Josip Percan: *Obzori istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz "Naše sloge". 1870-1915, sv. 1 i 2, Pula, Rijeka, 1986.*
88. Marco Pirina, Annamaria D'Antonio: *Adriatisches Küstenland 1943-1945. (Zona d'operazione Litorale Adriatico).* – Pordenone, 1992.
89. Franko Potočnjak: *Rapalski ugovor.* – Zagreb, 1921.
90. *Povijest opatijskog školstva.* – Opatija, 2001.
91. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, sv. 1, Zagreb, 2006.*
92. *Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968.* - Rijeka, 1968.
93. *Prilozi za povijest Rijeke i Opatije.* – Dometi, XVIII., 1-3, Rijeka, 1985.
94. *Prva godina NOB-a na riječkom području. Materijal sa znanstvenog skupa održanog 22.-23. studenog 1983. u Rijeci.* - Rijeka, 1984.
95. *Prva istarska partizanska četa.* – Rijeka, 1972.
96. Giovanni Quarantotti: *Sviluppi storici dell'idea nazionale e unitaria in Istria.* – Venezia, 1949.
97. Ernest Radetić: *Istra pod Italijom 1918.-1943.* – Zagreb, 1944., Pazin, 1990., Rijeka, 1991.; *L'Istria sotto l'Italia. (1918-1943).* – Trieste, 1997. (tal.).
98. Ernest Radetić: *Istarski zapisi.* – Zagreb, 1969.
99. *Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919.-1941.* - Rijeka, 1970.
100. Danilo Ribarić: *Borbeni put 43. istarske divizije.* - Zagreb, 1962.
101. *Riječko područje u NOP-u od jeseni 1942. do kapitulacije Italije 1943. godine. Materijal sa znanstvenog skupa održanog 29. i 30. rujna 1986. u Rijeci.* – Rijeka, 1988.
102. Matko Rojnić: *Kulturne i književne veze Istre i Hrvatske u prošlosti.* - Zagreb, 1931.

103. Vinko Rubeša: *Spomenica dvaesetpetogodišnjice Hrvatske čitaonice u Kastvu – prve hrvatske čitaonice u Istri.* – Trieste, 1892.
104. Vinko Rubeša: *Život i rad Matka Laginje. Matko Laginja. O stogodišnjici rođenja oca Istre 1852-1952.* - Rijeka, 1952.
105. Simon Rutar: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra.* – Ljubljana, 1896.
106. Giacomo Scotti: *Opatija – oaza ljubavi.* – Rijeka, 1994.
107. Paolo Sema: *La lotta in Istria 1890-1945.* - Trieste, 1971.
108. Ernesto Sestan: *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia, etnica e culturale.* - Bari, 1965.
109. Mirela Slukan Antić: *Katastar Istre 1817.-1960. Inventar.* – Zagreb, 2001.
110. Vjekoslav Spinčić: *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb, 1926, 1986.* – *Oteta otažbina, Zagreb, 1934.*
111. *Spomen-knjiga proslave 60-godišnjice rođenja zastupnika prof. Vjekoslava Spinčića.* – Opatija, 1909.
112. *Sto pedeseta obljetnica rođenja prof. Vjekoslava Spinčića 1848.-1998.* - Kastav, 1999.
113. Darinko Munić, Nikola Stražičić, Petar Strčić: *Županija primorsko-goranska. The County of the Coast and Gorski kotar.* - Rijeka, 1996.
114. Mirjana Strčić: *Careva pisma iz Liburnije. Izbor iz korespondencije Viktora Cara Emina s Rikardom Katalinićem Jeretovim.* – Rijeka, 1970.
115. Mirjana Strčić: *Istarska beseda i pobuna, knj. 1, Pula, 1984., knj. 2, Pula, 1985.*
116. Mirjana Strčić: *Temelji književne epohe. Svećenici u hrvatskom narodnom preporodu Istre i Kvarnerskih otoka.* – Pazin, Rijeka, 1994.
117. Mirjana Strčić, Petar Strčić: *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić.* - Rijeka, 1996.
118. Petar Strčić: *Provi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. (Rubeši u Kastavštini, 1871).* – Rijeka, 1971., te 2., dop. izd., *Na velikoj prekretnici. Provi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka, Pula, 1989., Kastav, 1996.*
119. Petar Strčić: *La lotta di Josip Broz Tito per l'Istria sul piano della politica estera del 1941 al 1945, Rijeka, 1978.* - *Vanjskopolitička borba Tita za Istru od 1941. do 1945, Rijeka, 1978.*
120. Petar Strčić: *Štampana riječ o otporima i borbama. Radnički, anifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara. Prilog bibliografiji.* – Rijeka, 1980.
121. Carl Stuhlpfarrer: *Die Operationszonen "Alpenvorland" und "Adriatisches Küstenland" 1943-1945, Beč, 1969.* – *Le zone d'operazione Prelapi e Litorale Adriatico 1943-1945, Gorizia, 1979.*
122. Bernard Stulli: *Istarsko okružje 1825-1860. Upravni sustav. Demografske prilike. Gospodarska struktura.* – Rijeka, 1984.
123. Federico Šabo: *Savremena Italija (1918-1948).* - Beograd, 1978.
124. Nevio Šetić: *Napoleon u Istri.* – Pula, 1989.
125. Dragovan Šepić: *Zemlja muka. Jugoslaveni u Italiji.* – Pariz, 1931.
126. Dragovan Šepić: *Hrvatska politika u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća.* – Račice, 2004.
127. Vinko Šepić Šiškin: *Gubici liburnijskog kraja u Drugom svjetskom ratu.* – Rijeka, Opatija, 2003.

128. Jaroslav Šidak, Petar Strčić i dr.: *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret.* - Zagreb, 1988.
129. Ferdo Šišić: *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata.* - Zagreb, 1920.
130. *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.). Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa.* - Zagreb, 2001.
131. Dušan Tumpić: *Istarska emigracija. Svjedočanstva.* - Zagreb, 1991.
132. Duško Večerina: *Talijanski iredentizam.* - Zagreb, 2001.
133. Domenico Venturini: *Sguardo sommario sullo sviluppo della scuola popolare in Istria nel secolo XIX.* - Parenzo, 1901.
134. Francesco Vidulich: *Materiali per la statistica dell'Istria.* - Parenzo, 1886.
135. Dinko Vitezić, *Poslanica (...)*, sv. 1 i 2, Trieste, 1885. i 1891.
136. Angelo Vivante: *Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austroitaliani.* - Firenze, 1912, Trieste, 1945, 1954, 1984, Genova, 1988. (tal.), Gèneve, 1917. (franc.), Ljubljana, 1945. (ruski), Zagreb, 2002. (hrv.).
137. *Vodič Historijskog arhiva Rijeka.* - Pazin, Rijeka, 1980.
138. Boris Zakošek: *Opatijski album. Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta.* - Rijeka, 2005.
139. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945.* - Beograd, 1957.
140. *Zbornik Kastavštine*, sv. 1, Kastav, 1978.
141. *Zbornik. Prilozi za povijest, kulturu i gospodarstvo*, sv. 1, Klana, 1995.
142. *Zbornik radova Okruglog stola na temu Sto pedeseta obljetnica turizma u Opatiji.* - Opatija, 1994.
143. Nikola Žic: *Istra*, Zagreb, 1936. - Dio II. *Antropogeografsko stanje potkraj svjetskog rata.* - Zagreb, 1937.

RIASSUNTO

L'ISTRIA LIBURNICA NELL'AMBITO DEL MOVIMENTO NAZIONALE
CROATO DEL XIX E XX SECOLO, CON PARTICOLARE RIFERIMENTO A
VOLOSCA

Accademico PETAR STRČIĆ

Nel XIX secolo, il "secolo della violenza", come pure in quello successivo, il "secolo delle guerre", i principali problemi mondiali non hanno evitato Volosca (Volosko) e il resto dell'Istria liburnica. L'occupazione francese, il prosieguito del governo asburgico, l'arrivo dell'occupatore sabaudo e hitleriano assieme ai quisling – tutto fenomeni che sono parte integrante della storia inerente questa parte della Croazia. L'assolutismo germanico e austriaco della prima metà del XIX secolo è riuscito comunque a incrociarsi con gli echi del Risorgimento in Italia e del Movimento illirico/Movimento popolare croato nella parte continentale della Croazia. Le ripercussioni del primo sono evidenti nel momento quando gli irredentisti mettono mano su Volosca e sul resto dell'Istria liburnica, il governo della sottile – ma economicamente e politicamente potente – struttura filoitaliana-italiana in tutte le regioni delle isole quarnerine e dell'Istria. L'eco del secondo movimento citato si concretizza con la resistenza organizzata da parte della maggioranza assoluta della popolazione di Volosca e dintorni. Quest'ultima accetta ragionevolmente il crollo della propria economia soprattutto marittima e sfrutta abilmente l'improvviso interesse del capitale europeo grazie al quale Abbazia (Opatija) sarebbe dovuta diventare un gigante turistico-alberghiero mentre la vicina Fiume (Rijeka), all'epoca ungherese, era destinata a divenire un grande centro portuale e industriale. In questo modo avrebbero potuto trarne vantaggio tutta l'Istria liburnica nonché Volosca in quanto per alcuni anni centro amministrativo. Lo sfacelo dell'Austria Ungheria viene accolto con timore, dato che la Prima guerra mondiale aveva provocato parecchi danni. Deboli sono gli echi dell'effimero Stato degli Sloveni, Croati e Serbi (l'SHS, con centro a Zagabria-Zagreb) che presto si è unita al Regno della Serbia, o meglio – è stata assorbita nel Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (centro Belgrado-Beograd). Sufficiente alla coalizione panserba al potere, quest'ultimo regno cede la Croazia occidentale a Roma assieme ai territori sloveni. Così Volosca e il resto dell'Istria liburnica devono far fronte a gravi problemi economici prima e più tardi al pesante governo fascista con attacchi nazionalistici violenti e diretti; ma comunque sia, la coscienza nazionale riesce a rimanere abbastanza vivace. È proprio essa ad influenzare la grande partecipazione della popolazione alla Guerra di liberazione popolare, nelle azioni volte ad abbattere l'occupatore, prima fascista e poi nazista. La corrente stalinista tra i vincitori riesce, però, a danneggiare in misura notevole la ricostruzione postbellica di Volosca e dell'intera Istria liburnica, come pure i preparativi per la Conferenza di Parigi, in quanto tentava di frenare la dimostrazione dell'identità nazionale croata. Ed è proprio su quest'ultima che poggiava l'incorporazione giuridico-internazionale del 1947 nella madrepatria Croazia. Dagli anni '60 in poi questo territorio intraprende finalmente il cammino del naturale sviluppo in tutti i segmenti della vita.